

*Instytut Prahistorii
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

ARTUR DEBSKI, HANNA KÓČKA-KRENZ

Militaria z Ostrowa Tumskiego w Poznaniu

Military accessories from Ostrów Tumski in Poznań

Poznański Ostrów Tumski, na którym we wczesnym średniowieczu wznosił się potężny rozmiarami, wieloczłonowy gród, jest – począwszy od 1938 roku – przedmiotem badań wykopaliskowych. O sile militarnej tego obiektu informuje Gall Anonim pisząc o „wspaniałości i mocy sławnego Bolesława”. „Z Poznania bowiem [miał] 1300 pancernych i 4000 tarczowników” (Anonim, tzw. Gall, s. 27; Kaczmarczyk 1988, s. 63). Obronność miejsca doceniły też w 1005 roku wojska Henryka II, który najeżdżając ziemie Bolesława „zatrzymał się dopiero na prośby swoich książąt o dwie mile od poznańskiego grodu” (Thietmar, ks. VI.27 [20]). Prace wykopaliskowe, prowadzone ze szczególnym nasileniem w latach 50. i 60. XX wieku (Poznań 1959; 1960; 1961; 1974) oraz od 1999 roku (Poznań 2005), dostarczyły bogatych materiałów źródłowych dotyczących dziejów Ostrowa Tumskiego, w tym także elementów uzbrojenia (por. Katalog), które są przedmiotem niniejszego opracowania. Ich analiza zostanie przeprowadzona zgodnie z podziałem, stosowanym w literaturze przedmiotu (Nowakowski 1991).

Broń sieczna

Wśród znalezisk militariów z Ostrowa Tumskiego wyróżniono siedem okazów broni siecznej. W grupie tej szczególną uwagę zwraca miecz (nr kat. 6), wyłowiony w 1969 roku z Warty, przy południowej części wyspy (Hensel, Hilczer-Kurnatowska 1980, s. 162, 163), który łączy w sobie cechy dwóch linii rozwojowych późnośredniowiecznej broni siecznej (Głosek 1984, s. 30). Należy on do typu XVII według Ewarta R. Oakeshotta (1964), datowanego na 2. połowę XIV do początku XV wieku. Na skutek doskonalenia form uzbrojenia ochronnego zaczęto wówczas zwiększać masę i rozmiary mieczy, chcąc tym samym wzmocnić siłę zadawanego nimi ciosu. Temu samemu celowi służyło także wprowadzenie dwu- lub półtoraręcznych rękojeści. Jednocześnie pojawiły się wąskie kończyste główne,

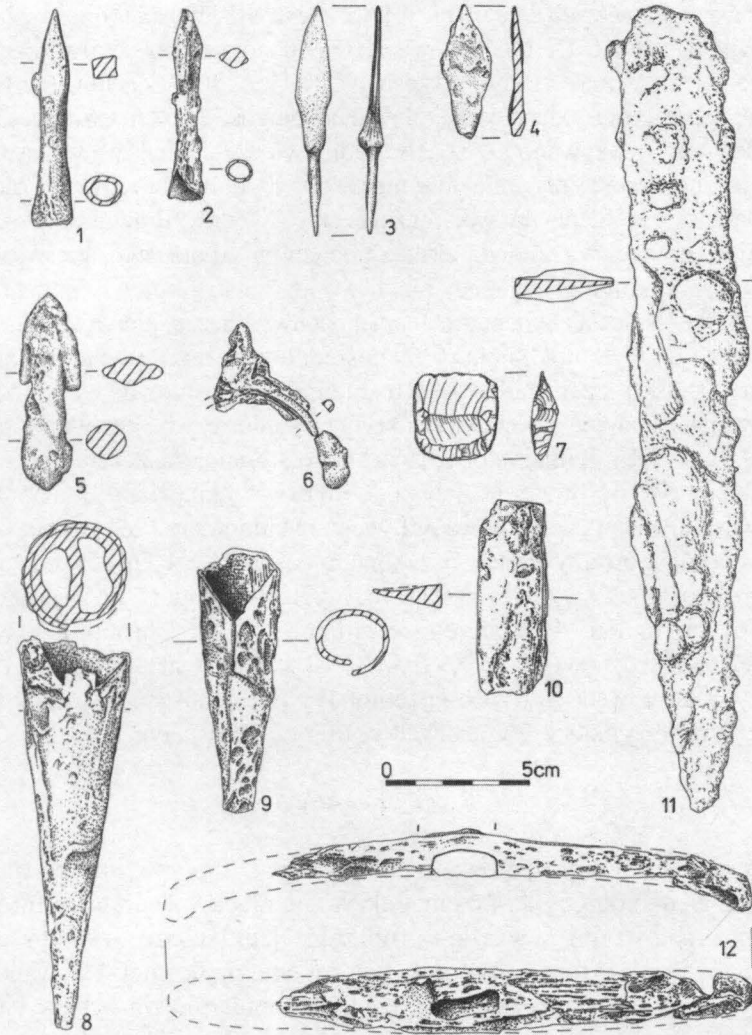
służące raczej do kłucia niż do cięcia (Nowakowski 1991, s. 57). Miecz poznański stanowi kompromis pomiędzy obiema koncepcjami: z jednej strony cechują go znaczne rozmiary (długość 133 cm), z drugiej zaś wąski sztych, który pozwala na zadawanie pchnięć. Wobec faktu, że okaz ten był już wielokrotnie opisywany w literaturze przedmiotu, nie ma potrzeby poddawania go powtórnej analizie (Głosek 1973, s. 146; 1984, s. 161; Hensel, Hilczer-Kurnatowska 1980, s. 162, 163).

W sąsiedztwie kościoła p.w. Najświętszej Marii Panny odkryto jelec miecza (nr kat. 7; ryc. 1: 12), spoczywający luźno w warstwie ukształtowanej około połowy XV wieku. Egzemplarz wykonany został z czworokątnej w przekroju sztabki, którą w środkowej części spłaszczono, tworząc gniazdo dla trzonu rękojeści. Po osadzeniu głowni jelec zaklepano z boku, klinując umieszczony tu jej trzpień. Oba zwężające się końce minimalnie nachylone są w kierunku sztychu. Jelec ten, wykazujący cechy pośrednie pomiędzy typem 1b i 7 według R. E. Oakeshotta, bliższy jest jednak pierwszemu z nich, występującemu powszechnie także w XV wieku.

Do omawianej grupy zaliczono ponadto mało charakterystyczny fragment wąskiej głowni nieokreślonej broni siecznej (nr kat. 8; ryc. 1: 10). Trudno stwierdzić, czy mamy do czynienia z nożem bojowym, czy może z szabłą o minimalnej krzywiźnie ostrza. Przedmiot odkryto w warstwie datowanej na XV–XVI wiek.

Kolejnym okazem jest fragment silnie uszkodzonej głowni (nr kat. 1), uznany przez odkrywców za półkosek, jednak w podpisie pod ryciną określono go jako fragment miecza (Hensel, Niesiołowska, Żak 1959, s. 41, tabl. X, ryc. 8). Analizę egzemplarza utrudnia fakt, że pochodzi on z badań prowadzonych w 1938 roku, z których dokumentacja (a tym samym informacje dotyczące kontekstu archeologicznego) uległa zniszczeniu. Publikowana rycina ukazuje środkowy fragment prostej, jednosiecznej głowni. Jej rozmiary, a zwłaszcza szerokość (4 cm), wskazują raczej na broń sieczną niż na półkosek. Znaleźisko to można z pewnym wahaniem uznać za fragment nowożytnego pałasza.

Interesujący okaz broni siecznej odkryto na posesji nr 13 (Niesiołowska, Perzyńska, Żak 1960, s. 158). Do naszych czasów zachowała się tylko rękojeść w formie płaskiej sztabki, zwężającej się w kierunku ostrza (nr kat. 2). Zakończenie uchwytu ma kształt łukowaty, na całej zaś powierzchni przedmiotu widnieje sześć otworów. Odkrywczy zinterpretowali to znaleźisko jako gwoździownicę, najprawdopodobniej jednak mamy do czynienia z rękojeścią broni zwanej kordem gburskim, w polskiej literaturze określanej także niemieckim terminem *Hauswehr*. Ta kategoria uzbrojenia plebejskiego jest swoistą kontynuacją wczesnośredniowiecznych noży bojowych. Rękojeść okazu ma okładziny umocowane pięcioma nitami, natomiast ostatni, najbliższy głowni otwór zapewne jest śladem po niewielkiej tarczce stanowiącej oparcie dla kciuka, zapobiegającej zsunięciu się dłoni na ostrze podczas silnych pchnięć. Omawiany egzemplarz odkryto w warstwie uformowanej w latach 1500–1700 (Niesiołowska, Perzyńska, Żak 1960, s. 158). Najbliższą analogię stanowi rękojeść korda z 2. połowy XIV–XV wieku, znalezionej w Żarach, woj. lubuskie, odróżnia je jedynie liczba i rozmieszczenie otworów na nity (Michalak 2004).

Ryc. 1. Poznań-Ostrów Tumski. 1 – grot bełtu (nr kat. 58), 2 – grot strzały (nr kat. 56), 3 – grot strzały (nr kat. 60), 4 – grot strzały (nr kat. 54), 5 – grot strzały (nr kat. 55), 6 – fragment ostrogi (nr kat. 92), 7 – flint (nr kat. 75), 8 – tok (nr kat. 20), 9 – tok (nr kat. 19), 10 – fragment klingi (nr kat. 8), 11 – nóż bojowy (nr kat. 9), 12 – jelec miecza (nr kat. 7). Nr 1, 2, 4–12 – stanowisko OT 9/10; nr 3 – stanowisko Lubrańskiego 1 (rys. O. Antowska-Gorączniak)

Fig. 1. Poznań-Ostrów Tumski. 1 – cross-bow arrowhead (index No. 58), 2 – arrowhead (index No. 56), 3 – arrowhead (index No. 60), 4 – arrowhead (index no. 54), 5 – arrowhead (index No. 55), 6 – spur fragment (index No. 92), 7 – flint (index no. 75), 8 – spear point (index No. 20), 9 – spear point (index No. 19), 10 – blade fragment (index No. 8), 11 – combat knife (index No. 9), 12 – sword hilt (index no. 7). Nos. 1, 2, 4–12 – OT 9/10 site; No. 3 – the 1 Lubrański street site (drawn by O. Antowska-Gorączniak)

Podczas najnowszych badań przy kościele NMP, w obiekcie mieszkalnym datowanym na koniec IX i 1. połowę X wieku odkryto szczytową część noża bojowego (nr kat. 9; ryc. 1: 11; Wrzesiński 2005, s. 302). Zachowany fragment klinowatej w przekroju, jednosiecznej głowni ma długość 27,5 cm i szerokość 3,5 cm. Tego rodzaju broni używano przez całe średniowiecze, jednak we wczesnym jego odcinku jest na terenie Polski niezmiernie rzadka. Podobny egzemplarz znaleziono na cmentarzystku w Blichowie, woj. mazowieckie (XI wiek; Rutkowski 1906, s. 42).

Kolejne trzy okazy stanowią okucia pochew broni siecznej. Pierwsze z nich wykonano z półkolistej, żelaznej blachy, dodatkowo okutej miedzianą taśmą (nr kat. 3). Uznano je za element drewnianej pochwy miecza, pierwotnie stanowiący wzmocnienie jej wylotu. Okucia wczesnośredniowiecznych pochew zdarzają się na terenie Polski raczej rzadko i są to niemal wyłącznie trzewiki. Odkrywczy przytoczyli jako analogię egzemplarz odkryty w Kałdusie, woj. kujawsko-pomorskie (Łęga 1930, s. 308), jednak wobec znacznego stopnia zniszczenia obu okazów trudno dopatrzeć się bliższego ich podobieństwa. Omawiane okucie zalegało w warstwie datowanej na 2. połowę XII wieku (Malinowska 1961, s. 46). Pozostałe dwa okucia mają owalny kształt i wykonane zostały z żelaznych, prostokątnych w przekroju sztabek (Dymaczewski 1961, s. 166). Długość pierwszego z nich wynosi 6 cm (nr kat. 4), drugiego 4 cm (nr kat. 5). Chronologia warstwy, z której je wydobyto, przypada na XVII do XVIII wieku (Dymaczewski 1961, s. 166). Skrótowy opis wszystkich trzech egzemplarzy oraz brak rycin dwóch ostatnich uniemożliwia weryfikację wyrażonych w literaturze ustaleń.

Broń obuchowa

Broń obuchowa reprezentowana jest przez pięć toporów lub ich fragmenty. Pierwszy z nich, o długości 14,4 cm, odkryto na Placu Katedralnym (nr kat. 10). Zaliczono go do typu V według Andrzeja Nadolskiego (1954, s. 45–47), tj. toporów z brodą, które uchodzą za wytwarzane najliczniej. Używano ich też przez długi czas, od X po XII wiek, choć najpopularniejsze były w wieku XI. Na podstawie cech zewnętrznych (brak kapturka i obecność wąsów) egzemplarz ten można zaliczyć do odmiany c, datowanej na XI i XII wiek. Kontekst archeologiczny znaleziska pozwala na zawężenie jego chronologii do 2. połowy XI wieku, ewentualnie początku wieku XII (Hensel, Niesiołowska, Żak 1959, s. 22, 23). Zbliżony okaz odkryto w Bydgoszczy (X wiek; Petersen 1939, s. 69).

Z przedwojennych badań na Placu Katedralnym ponadto znany jest fragment obucha topora (nr kat. 11; Hensel, Niesiołowska, Żak 1959, s. 39). Zachowana część ma długość 5,8 cm i zapewne pochodzi z egzemplarza należącego do odmiany c typu IV według A. Nadolskiego (1954, s. 43–45). Odmiana ta obejmuje okazy o wąskim ostrzu, pozbawione wąsów i kapturka. Datowana jest na XI wiek i taką też chronologię można przyjąć dla poznańskiego toporka. Wobec zaginięcia dokumentacji nie można jej jednak zweryfikować na podstawie

obserwacji stratygraficznych. Topór analogiczny do omawianego okazu odkryto na cmentarzysku w Końskich, woj. świętokrzyskie (XI wiek; Nadolski 1954, s. 162).

Kolejne dwa topory odkryto na posesji nr 13 (Niesiołowska, Perzyńska, Żak 1960, s. 147). Jeden z nich, o długości 8,3 cm, zachowany w całości (nr kat. 13) reprezentuje typ V odmiany d – bez wąsów i kapturka (Nadolski 1954, s. 46). Okaz ten ma wyraźnie wyciągniętą brodę i kwadratowy obuch. Ponadto widnieje na nim napis dający się odczytać jako STLA. Odkrywczy nie informują, niestety, o technice wykonania napisu. Ich zdaniem topór ten, znaleziony w warstwie ukształtowanej w latach 1500–1700, pochodzi z X/XI wieku i tak też datowana jest odmiana d typu V. Analogiczny okaz odkryto w Olszewie, woj. wielkopolskie (XI wiek; Rajewski 1937–1939, s. 36). Na tej samej posesji odkryto także ostrze topora, o długości 6,5 cm (nr kat. 12). Ze względu na jego fragmentaryczność wiarygodne przypisanie go do któregoś z wyróżnionych typów nie jest możliwe. Na podstawie chronologii warstwy można je datować najpóźniej na XIV do XV wieku (Niesiołowska, Perzyńska, Żak 1960, s. 149).

Ostatnim egzemplarzem broni obuchowej jest fragment ostrza topora o długości 5,8 cm (nr kat. 14), wydobyty z warstwy uformowanej w XVI wieku (Malinowska 1961, s. 74).

Broń drzewcowa

Do tej kategorii zaliczono sześć egzemplarzy. Z badań na Placu Katedralnym pochodzi fragment ostrza (długość 15,3 cm) interpretowany przez odkrywców jako część halabardy (nr kat. 15), datowanej ogólnie na późne średniowiecze (Hensel, Niesiołowska, Żak 1960, s. 43). Także i w tym przypadku brak dokumentacji wykopaliskowej uniemożliwia weryfikację chronologii znaleziska, choć proporcje zachowanego fragmentu wskazują na wytworzenie ostrza w czasach nowożytnych.

Kolejny okaz odkrywczy uznali za grot oszczepu (nr kat. 16; Niesiołowska, Perzyńska, Żak 1960, s. 157). Znalezisko to nie odpowiada jednak żadnemu z typów wyróżnionych przez A. Nadolskiego (1954, s. 50–59). Jego niewielkie (długość 5,8 cm), szerokie i płaskie ostrze w kształcie liścia nasuwa raczej skojarzenia z piką. Warstwa, w której przedmiot odkryto, datowana jest na lata 1500–1700, co potwierdza powyższą interpretację.

Na stanowisku ul. Wieżowa 2–4 znaleziono liściowaty grot włóczni (nr kat. 17; Dymaczewski 1961, s. 147, 148) o długości 15,5 cm. Wysmukłe ostrze wzmocnione jest środkowym żeberkiem. Na tulejce zachowały się ślady inkrustowania srebrem. Grot należy zaliczyć do typu V według A. Nadolskiego, który datowany jest na wiek X i XI, natomiast warstwa, w której go odkryto, zawęża tę chronologię do wieku X. Stan zachowania okazu nie pozwala na przytoczenie ścisłej do niego analogii.

Interesujący grot broni drzewcowej odkryto na posesji nr 17. Okaz ten (nr kat. 18; Malinowska 1961, s. 91) ma długość 13,5 cm, z czego ponad połowa przypada na tulejkę o średnicy 3,2 cm. Krótkie i krępe ostrze zostało wzmocnione

obustronnym żeberkiem. W tulejce widnieją dwa otwory po poprzecznym nicie mocującym żeleźce do drzewca. Niewielkie rozmiary masywnego grotu oraz znaczna średnica tulei mogą wskazywać, że jest to grot kopii, niezwykle rzadko spotykany w materiale archeologicznym. Drzewca włóczni znanych z terenu Polski mają zazwyczaj grubość do 2,5 cm (Nadolski 1954, tabela C), przekraczają ją tylko w przypadku grotów 40-centymetrowych lub dłuższych. Omawiany egzemplarz zalegał na złożu wtórnym, w warstwie datowanej na XIX i XX wiek (Malinowska 1961, s. 91).

Ostatnie dwa okazy są żelaznymi tokami – dolnymi okuciami broni drzewcowej, pozyskanymi podczas badań w sąsiedztwie kościoła p.w. Najświętszej Marii Panny (Wrześniński 2005, s. 302, 303). Pierwszy (nr kat. 19; ryc. 1: 9), o długości 9,5 cm i średnicy 3 cm, zalegał na wtórnym złożu, drugi natomiast (nr kat. 20; ryc. 1: 8), o długości 13 cm i średnicy 3,5 cm, pochodzi z warstwy datowanej na XVI wiek; jest on ponadto zaopatrzony w poprzeczny nit. Trudno określić, czy są to okucia włóczni, czy może pik, choć znaczna grubość drzewca sugeruje tę drugą możliwość. Nie można także wykluczyć jeszcze innej interpretacji, np. okuć drzewców sztandarów.

Broń miotająca

Do tej kategorii zaliczono 40 egzemplarzy, spośród których najciekawszym znaleziskiem jest część urządzenia spustowego kuszy – tzw. orzech (nr kat. 38; Niesiołowska, Perzyńska, Żak 1960, s. 164). Wykonany został z niewielkiego krążka rogowego o średnicy 3,4 cm i grubości 0,7 cm. W środku przedmiotu wywiercono otwór dla osadzenia osi, na której mógł się on obracać, natomiast na obwodzie wycięto gniazdo cięciwy. Orzech odkryto na wtórnym złożu, w warstwie datowanej na XVIII do XIX wieku. Według A. Nadolskiego (1954, s. 62) kuszy używano przynajmniej od XII wieku, a dla celów myśliwskich wykorzystywana była jeszcze w wieku XVII. Zdaniem autorów niniejszej publikacji omawiany okaz należy datować na późne średniowiecze. Na obszarze Polski orzechy kusz odnotowano w Tumie pod Łęczycą (XII do XIII wieku; Abramowicz, Nadolski, Poklewski-Kozieł, Wieczorek 2003, s. 51) i w Santoku (XV wiek; Unverzagt 1936, s. 121).

Żelazne groty strzał reprezentowane są przez 31 egzemplarzy, spośród których sześć (nr kat. 21, 22, 44, 45, 50, 55) zaliczyć można do typu I według A. Nadolskiego (1954, s. 64), obejmującego groty z tulejką i zadziarami. Zdaniem tego badacza jest on najliczniej spotykany na polskich stanowiskach wczesnośredniowiecznych. Tymczasem w zbiorze z Ostrowa Tumskiego stanowi on zaledwie niecałe 20% wszystkich pozyskanych grotów. Dwa egzemplarze nie mają określonej chronologii (nr kat. 21 i 22; Hensel, Niesiołowska, Żak 1959, s. 43), jeden pochodzi z warstwy datowanej na 2. połowę XII wieku (nr kat. 44; Malinowska 1961, s. 44), jeden z przełomu XII i XIII wieku (nr kat. 45; Malinowska 1961, s. 60), jeden z 2. połowy XIII wieku (nr kat. 55; ryc. 5;

Wrzesiński 2005, s. 302), chronologia zaś ostatniego zawiera się między XIII a XIV wiekiem (nr kat. 50; Dzieciołowski 1974, s. 173). Ich długość wynosi od 4,6 cm do 6,8 cm, natomiast średnice tulejek od 0,8 do 1 cm.

Drugi typ grotów to okazy z tulejką bez zadziorów. Zaliczono do nich 23 egzemplarze (nr kat. 23, 24, 26, 27, 30–37, 39–43, 46–49, 52, 56; ryc. 1: 2) o długości od 2,9 do 10 cm i średnicach tulejek od 0,7 do 1,2 cm. Dwa spośród omawianych grotów nie mają kontekstu archeologicznego (nr kat. 23, 24), dwa kolejne odkryto na wtórnym złożu, w warstwie datowanej na wiek XIX (nr kat. 26, 41). Z pozostałych egzemplarzy dwa zalegały w warstwie uformowanej w początku XI wieku (nr kat. 47, 48), jeden datowany jest na wiek XII i 1. połowę wieku XIII (nr kat. 49), dwa pochodzą z poziomu osadniczego z 2. połowy XIII wieku (nr kat. 34, 42), a kolejne dwa odkryto w warstwie datowanej na lata 1270–1300 (nr kat. 30 i 35). Pozyskano je także z nawarstwień późnośredniowiecznych – siedem egzemplarzy (nr kat. 27, 28, 31–33, 36, 40) odkryto w warstwie z XIV–XV wieku, jeden zaś (nr kat. 43) w warstwie z początku XV wieku. Ponadto jeden grot tkwił w łopatce szkieletu odkrytego w grobie datowanym na XIII do XIV wieku (nr kat. 52). Z warstw nowożytnych pochodzą trzy okazy: jeden datowany na lata 1500–1700 (nr kat. 37), kolejny na XVII do XVIII wieku (nr kat. 46) i jeden na lata 1700–1800 (nr kat. 39). Wszystkie egzemplarze w zasadzie mają tę samą formę z mniej lub bardziej rombokatym w przekroju liściem i tulejką. W tej grupie wyróżnia się wielkością okaz odkryty na posesji nr 17, który jest dłuższy od pozostałych o 1,5 cm. Na uwagę zasługuje też egzemplarz kilkakrotnie skręcony wokół osi. Niewykluczone, że powstałe w ten sposób rowki miały nie ozdobne, a praktyczne znaczenie (Dudak, Kurasiński 2005, s. 362) – mogły umożliwiać osadzanie w zagłębieniach wywaru z trujących roślin. Wzmianki o zatrutowaniu grotów przez Słowian spotykamy w źródłach pisanych, dotąd jednak nie stwierdzono w materiałach archeologicznych śladów tego rodzaju praktyk. Wobec wielokrotnie podkreślanej w literaturze powszechności i małej zmienności chronologicznej grotów strzał omówionych typów zrezygnowano z przytaczania analogii.

W analizowanym materiale źródłowym ponadto wyodrębniono dwa okazy grotów strzał typu III, czyli zaopatrzonych w trzpień. Pierwszy z nich (długość 8,1 cm) wyróżnia się starannością wykonania (nr kat. 60; ryc. 1: 3). Trójkątny liść o nieznacznie soczewkowatym przekroju ma na przejściu w wąski trzpień silnie pogrubioną szyjkę. Warstwa, w której go odkryto, zawiera materiał archeologiczny od wczesnego średniowiecza po współczesność. W drugim egzemplarzu (zachowana długość 4,7 cm; nr kat. 54; ryc. 1: 4) trzpień się nie zachował. Jego liść jest płaski w przekroju i ma rombokaty kształt. Także i ten grot odkryto na wtórnym złożu. Analogiczny okaz wystąpił na osadzie w Łazach, woj. świętokrzyskie, jego chronologię określono zaś na wiek X (Gąssowscy 1970, s. 86). A. Nadolski (1954, s. 64, 65) w grotach typu III upatruje formę obcą albo ewentualnie rodzimą, starszą jednak od form typu I.

KATALOG
Poznań-Ostrów Tumski. Militaria

Lp.	Kategoria	Stanowisko	Nr inw.	Warstwa/ /obiekt	Dane metryczne	
					długość (cm)	szerokość (cm)
Broń sieczna						
1	pałasz (?) (fragment)	Plac Katedralny	P: 610e/1938	?	24,3	4
2	rękojeść korda	OT 13	13: 637/11951	IIc	9,8	2
3	okucie pochwy	OT 17	17/322	IVd	6	2,8
4	okucie pochwy	Wieżowa 2-4	S: 47/1950	III	6	?
5	okucie pochwy	Wieżowa 2-4	S: 51/1950	III	4	?
6	miecz żelazny	Zagórze (5)	1969: 22	znalezisko lužne	133,5; jelec: 29,5	4,8
7	jelec miecza	OT 9/10	161w/99	III	17; otwór: 2,3×0,7	2,5
8	głownia (fragment)	OT 9/10	?	V	6,5	-
9	nóż bojowy	OT 9/10	286w/99	chata 1	27,5	3,5
Broń obuchowa						
10	toperek	Plac Katedralny	P: 370/1938	VII-VIII	14,4; ostrze: 10,5	?
11	toperek (fragment)	Plac Katedralny	P: 597/1938	?	5,8	?
12	toperek (fragment)	OT 13	13: 144/1950	IVa	4; ostrze: 6,5	?
13	toperek	OT 13	13: 598/1951	IIg	ostrze : 5,2	2,3
14	toperek – ostrze	OT 17	17/344	IIb	ostrze: 5,8	?
Broń drzewcowa						
15	halabarda – ostrze (fragment)	Plac Katedralny	P: 629/1938	?	15,3	?
16	grot piki(?)	OT 13	13: 692/1952	IIc	16,5	3,5
17	grot włóczni	Wieżowa 2-4	S: 632/1951	VI	15,5	?
18	grot kopii(?)	OT 17	17/225	I	13,4	?
19	tok żelazny	OT 9/10	21w/00	IIa	9,5	-
20	tok żelazny	OT 9/10	113w/01	IV	13	-
Broń miotająca						
21	grot strzały	Plac Katedralny	P: 1/1938	?	4,6	?
22	grot strzały	Plac Katedralny	P: 2/1938	?	5	?
23	grot strzały	Plac Katedralny	P: 251/1938	?	6,5	?

Dane metryczne			Typ	Chronologia	Literatura
grubość (cm)	średnica (cm)	waga (g)			
Broń sieczna					
0,4	–	–	–	XVIII/XIX w.(?)	<i>Poznań</i> 1959, tab. X: 8
?	–	–	–	lata 1500–1700	<i>Poznań</i> 1960, s. 158
?	?	–	–	2. połowa XII w.	<i>Poznań</i> 1961, s. 44, 45
?	–	–	–	warstwa z XVII/XVIII w.	<i>Poznań</i> 1961, s. 166
?	–	–	–	warstwa z XVII/XVIII w.	<i>Poznań</i> 1961, s. 166
?	–	–	XVII H 1	2. połowa. XIV– –1. éwierc XV w.	Hensel, Hilczer-Kurnatowska 1980, s. 162–163
1,3	–	–	1	około połowy XV w.	<i>Poznań</i> 2005, s. 299
–	–	–	–	XV–XVI w.	
1	–	–	–	koniec IX– –1. połowa X w.	<i>Poznań</i> 2005, s. 302
Broń obuchowa					
?	?	–	Vc	2. połowa XI w., po- czątek XII w.	<i>Poznań</i> 1959, s. 22, 23
?	?	–	IVc	XI w.	<i>Poznań</i> 1959, s. 39
?	?	–	?	XIV–XV w.	<i>Poznań</i> 1960, s. 131
?	?	–	Vd	X–XI w.	<i>Poznań</i> 1960, s. 147
?	?	–	?	XVI w.	<i>Poznań</i> 1961, s. 74
Broń drzewcowa					
?	?	–	–	pózne średniowiecze	<i>Poznań</i> 1959, s. 43
?	2,5	–	ewentualnie IX	warstwa z lat 1500–1700	<i>Poznań</i> 1960, s. 157
?	1,82	–	V	X–XI w.	<i>Poznań</i> 1961, s. 147, 148
?	3,2	–	–	XVI–XVII w.(?)	<i>Poznań</i> 1961, s. 91
–	3	–	–	wtórne złoże	<i>Poznań</i> 2005, s. 302
–	3,5	–	–	XVI w.	<i>Poznań</i> 2005, s. 302, 303
Broń miotająca					
?	?	–	I	?	<i>Poznań</i> 1959, s. 43
?	?	–	I	?	<i>Poznań</i> 1959, s. 43
?	?	–	II	?	<i>Poznań</i> 1959, s. 43

Lp.	Kategoria	Stanowisko	Nr inw.	Warstwa/ /obiekt	Dane metryczne	
					długość (cm)	szerokość (cm)
24	grot strzały	Plac Katedralny	P: 350/1938	?	8,5	?
25	rogowy grot strzały	OT 11	?	IIIa	5	?
26	grot strzały	OT 13	13: 34/1950	If	4,1	?
27	grot strzały	OT 13	13: 76/1950	IVa	5,5	?
28	grot beftu	OT 13	13: 82/1950	IVa	4,6	?
29	grot beftu	OT 13	13: 102/1950	IVc	7,7	?
30	grot strzały	OT 13	13: 107/1950	IVc	3,2	?
31	grot strzały	OT 13	13: 115/1950	IVa	6	?
32	grot strzały	OT 13	13: 156/1950	IVa	5	?
33	grot strzały	OT 13	13: 159/1590	IVa	5,2	?
34	grot strzały	OT 13	13: 186/1950	Vc	3,3	?
35	grot strzały	OT 13	13: 209/1950	IVc	3	?
36	grot strzały	OT 13	13: 719/1950	IVa	5,2	?
37	grot strzały	OT 13	13: 557/1951	IIg	5,3	?
38	orzech kuszy	OT 13	13: 596/1951	IIa	–	–
39	grot strzały	OT 13	13: 661/1951	IIa	5,3	?
40	grot strzały	OT 13	13: 823/1951	IIIb	3,8	?
41	grot strzały	OT 17	17/230	I	3,4	?
42	grot strzały	OT 17	17/323	III	10	?
43	grot strzały	OT 17	17/369	IIc	6,7	?
44	grot strzały	OT 17	17/485	IVd	5,8	?
45	grot strzały	OT 17	17/675	IVb	6	?
46	grot strzały	Wieżowa 2–4	S: 6/1950	III	4,6	?
47	grot strzały	Wieżowa 2–4	S: 155/1950	V	3,5	?

Lp.	Kategoria	Stanowisko	Nr inw.	Warstwa/ /obiekt	Dane metryczne	
					długość (cm)	szerokość (cm)
48	grot strzały	Wieżowa 2-4	S: 293/1950	V	2,9	?
49	grot strzały	Wieżowa 2-4	S: 491/1950	IVa	5	?
50	grot strzały	Wieżowa 2	51/61	V	5,5	?
51	rogowy grot strzały	Wieżowa 2	71/61	V	4,3	?
52	grot strzały	Wieżowa 2	72/61	grób 10	6,3	0,8
53	grot bełtu	Ogród Arcybiskupi	142/1961	IIIa	3,5	1,8
54	grot strzały	OT 9/10	310w/99	IIa	4,7	1,8
55	grot strzały	OT 9/10	111/00	wkop C	6,8	2,1
56	grot strzały	OT 9/10	520w/04	III/IV	6,7	1
57	pocisk do procy	OT 9/10	915w/04	VII	–	–
58	grot bełtu	OT 9/10	165w/05	wkop E	7,6	1,3
59	pocisk do procy	OT 9/10	454w/05	XIVa	–	–
60	grot strzały	Lubrańskiego 1	51w/02	III	8,1	1,2
Broń palna						
61	pocisk karabinowy	OT 13	13: 157/1950	IVa	3,8	–
62	łuska	OT 13	13: 893/1952	IB	?	–
63	odłamek pocisku	Wieżowa 2-4	S: 222/1950	I	–	–
64	kula ołowiana	OT 9/10	87w/00	Ia	–	–
65	kula ołowiana (?)	OT 9/10	207/00	grób 6	–	–
66	flint	OT 9/10	94w/01	I	2,7	3
67	flint	OT 9/10	146w/01	II	2,5	2,6
68	flint	OT 9/10	436w/01	IIb	2,6	2,9
69	flint	OT 9/10	348w/02	IIa	1,7	1,7
70	flint	OT 9/10	275w/03	IIa	1,9	2,5
71	flint	OT 9/10	67w/04	IIa	2,1	2,3
72	flint	OT 9/10	484w/05	IIa	2,3	2,5
73	kapiszon	OT 9/10	500w/05	IIa	wys.: 0,6	–
74	kula ołowiana	OT 9/10	640w/05	z hałdy	–	–
75	flint	OT 9	17w/03	Ia	3,1	2,9
76	flint	OT 9	70w/03	VI	2	2,7
77	kula ołowiana	Lubrańskiego 1	?	III	–	–

Dane metryczne			Typ	Chronologia	Literatura
grubość (cm)	średnica (cm)	waga (g)			
?	?	–	II	?	<i>Poznań</i> 1959, s. 43
?	?	?	–	XV w.	<i>Poznań</i> 1960, s. 41.
?	0,9	–	II	XII–XV w.	<i>Poznań</i> 1960, s. 176
?	0,8	–	II	warstwa z lat 1300–1500	<i>Poznań</i> 1960, s. 131
?	1,2	–	II	warstwa z lat 1300–1500	<i>Poznań</i> 1960, s. 130
?	?	–	I	warstwa z lat 1270–1300	<i>Poznań</i> 1960, s. 120
?	?	–	II	warstwa z lat 1270–1300	<i>Poznań</i> 1960, s. 120
?	1	–	II	warstwa z lat 1300–1500	<i>Poznań</i> 1960, s. 131
?	1	–	II	warstwa z lat 1300–1500	<i>Poznań</i> 1960, s. 131
?	1	–	II	warstwa z lat 1300–1500	<i>Poznań</i> 1960, s. 131
?	0,8	–	II	warstwa z połowy XIII w.	<i>Poznań</i> 1960, s. 113
?	0,8	–	II	warstwa z lat 1270–1300	<i>Poznań</i> 1960, s. 120
?	0,8	–	II	warstwa z lat 1300–1500	<i>Poznań</i> 1960, s. 131
?	0,8	–	II	warstwa z lat 1500–1700	<i>Poznań</i> 1960, s. 147
0,7	3,4	–	–	warstwa z lat 1700–1800	<i>Poznań</i> 1960, s. 164
?	0,7	–	II	warstwa z lat 1700–1800	<i>Poznań</i> 1960, s. 164
?	0,8	–	II	warstwa z lat 1300–1500	<i>Poznań</i> 1960, s. 144
?	0,7	–	II	?	<i>Poznań</i> 1961, s. 91
?	0,8	–	II	warstwa z połowy XIII w.	<i>Poznań</i> 1961, s. 68
?	0,7	–	II	warstwa z początku XV w.	<i>Poznań</i> 1961, s. 71
?	0,8	–	I	warstwa z 2. połowy XII w.	<i>Poznań</i> 1961, s. 44
?	1	–	I	warstwa z końca XII– –początku XIII w.	<i>Poznań</i> 1961, s. 60
?	0,8	–	II	warstwa z XVII–XVIII w.	<i>Poznań</i> 1961, s. 166
?	?	–	II	warstwa z początku XI w.	<i>Poznań</i> 1961, s. 152

Dane metryczne			Typ	Chronologia	Literatura
grubość (cm)	średnica (cm)	waga (g)			
?	?	–	II	warstwa z początku XI w.	<i>Poznań</i> 1961, s. 152
?	?	–	II	warstwa z XII – połowy XIII w.	<i>Poznań</i> 1961, s. 161
?	0,9	–	I	warstwa z XIII–XIV w.	<i>Poznań</i> 1974, s. 173
?	1,2	–	–	warstwa z XIII–XIV w.	<i>Poznań</i> 1974, s. 173
?	0,6	–	II	warstwa z XIII–XIV w.	<i>Poznań</i> 1974, s. 170–171
?	?	–	II	warstwa z 2. połowy XII lub XIII/XIV w.	<i>Poznań</i> 1974, s. 106
0,3	–	–	III	wtórne złoże	
1,3	0,9	–	I	2. połowa XIII w.	<i>Poznań</i> 2005, s. 302
0,8	–	–	II	wtórne złoże	
–	3,1–3,4	43,9 g	–	XI–XII w.	
1,2	0,9	–	I	wtórne złoże	
–	2,5–2,9	23,6 g	–	IX–połowy X w.	
0,9	–	–	III	wtórne złoże	
Broń palna					
–	0,6	?	–	koniec XIX–XX w.	<i>Poznań</i> 1960, s. 132
–	–	?	?	2. połowa XIX–XX w.	<i>Poznań</i> 1960, s. 184
–	–	–	–	XVIII–XX w.	<i>Poznań</i> 1961, s. 171
–	1,2	10,1	–	XV–XIX w.	
–	–	41,85	–	XV–XVIII w.	
0,9	–	–	–	XVI–XIX w.	
0,7	–	–	–	XVI–XIX w.	
0,8	–	–	–	XVI–XIX w.	
0,6	–	–	–	XVI–XIX w.	
0,7	–	–	–	XVI–XIX w.	
0,6	–	–	–	XVI–XIX w.	
0,9	–	–	–	XVI–XIX w.	
–	0,7	–	–	początek XIX w.	
–	2,2–1,3	13	–	XV–XIX w.	
0,9	–	–	–	XVI–XIX w.	
0,5	–	–	–	XVI–XIX w.	
–	1,47	13,9	–	przed połową XVIII w.	

Lp.	Kategoria	Stanowisko	Nr inw.	Warstwa/ /obiekt	Dane metryczne	
					długość (cm)	szerokość (cm)
Ostrogi						
78	ostroga (fragment)	Plac Katedralny	P: 38/1938	?	bodziec: 4,5	–
79	ostroga	Plac Katedralny	P: 39/1938	VI	zachowana: 5	–
80	ostroga	Plac Katedralny	P: 40/1938	?	10,8	–
81	ostroga (fragment)	Plac Katedralny	P: 86/1938	?	?	–
82	ostroga (fragment)	Plac Katedralny	P: 296/1938	?	9,3	–
83	ostroga(?) (fragment)	Plac Katedralny	P: 392/1938	?	12,9	–
84	ostroga (fragment)	OT 10	10: 3/1946	II	bodziec: 2	–
85	ostroga	OT 11	49/1948	III d	11,8	–
86	ostroga	OT 11	45/1948	III a	11,5	–
87	ostroga (fragment)	OT 13	13: 285/1950	II e	2,5	–
88	ostroga (fragment)	OT 17	17/679	IV a	12,5	–
89	ostroga	Wieżowa 2–4	S: 5/1950	III	12,3	–
90	ostroga (fragment)	Wieżowa 2–4	S: 680/1952	I	10,4	–
91	ostroga (fragment)	Katedra	15/51		bodziec: 3,5	
92	ostroga (fragment)	OT 9/10	225w/02	XII	–	–
Części rzędu końskiego						
93	brązowe okucie rzeźmienia do uździenicy	Plac Katedralny	P: 560/1938	X	4	3,3
94	węździdło (fragment)	OT 13	13: 753/1951	IV c	6,8	–
95	węździdło	OT 13	13: 249/1950	I g	24	–
96	okucie siodła	OT 17	17/589	IV b	3,8	2,2
97	okucie uprzęży	OT 17	17/698	E–F	5,5	2
98	węździdło (fragment)	Wieżowa 2–4	S: 243/1950	V	?	?
99	węździdło (fragment)	Wieżowa 2–4	S: 605/1951	V	?	?
100	okucie uprzęży	Wieżowa 2–4	S: 178/1950	IV c	6	–
101	węździdło (fragment)	OT 9/10	6/00	II	7,9	1,9
102	węździdło (fragment)	OT 9/10	105/01	wkop A	6,5	1,9
Uzbrojenie ochronne						
103	lamelka pancerza	Ogród Arcybiskupi	45/1960	VII	6,6	2

Dane metryczne			Typ	Chronologia	Literatura
grubość (cm)	średnica (cm)	waga (g)			
Ostrogi					
–	–	–	II/5	XIII–początek XIV w.	Hilczerówna 1956, nr 143; <i>Poznań</i> 1959, s. 43
–	–	–	?	XII–1. połowa XIII w.	<i>Poznań</i> 1959, s. 20
–	–	–	II/3	XI–XIII w.	<i>Poznań</i> 1959, s. 43
–	–	–	?	XI–XIII w.	<i>Poznań</i> 1959, s. 43
–	–	–	?	XI–XIII w.	<i>Poznań</i> 1959, s. 43
–	–	–	?	?	<i>Poznań</i> 1959, s. 43
–	–	–	II/2	XI w.	Hilczerówna 1956, nr 144; <i>Poznań</i> 1959, s. 109
–	–	–	II/4	2. połowa XII–XIII w.	Hilczerówna 1956, nr 145; <i>Poznań</i> 1960, s. 38, 39
–	–	–	II/4	2. połowa XII–XIII w.	Hilczerówna 1956, nr 146; <i>Poznań</i> 1960, s. 41
–	–	–	III	koniec XIII–XIV w.	Hilczerówna 1956, nr 147; <i>Poznań</i> 1960, s. 153
–	–	–	II/3–II/4	XIII w.	<i>Poznań</i> 1961, s. 63
–	–	–	II/3	XI–XIII w.	<i>Poznań</i> 1961, s. 166
–	–	–	?	współczesna	<i>Poznań</i> 1961, s. 170
–	–	–	II/4	XII–początek XIII w.	Hilczerówna 1956, nr 140
–	–	–	?	X w.	
Części rzędu końskiego					
–	–	–	–	IX w.	<i>Poznań</i> 1959, s. 24–25
–	–	–	I	warstwa z końca XIII w.	<i>Poznań</i> 1960, s. 121
–	–	–	I	warstwa z XIX w.	<i>Poznań</i> 1960, s. 172
0,2	–	–	–	koniec XII– –początek XIII w.	<i>Poznań</i> 1961, s. 60
0,3	–	–	–	2. połowa XII w.	<i>Poznań</i> 1961, s. 54
?	–	–	?	warstwa z początku XI w.	<i>Poznań</i> 1961, s. 152
?	–	–	?	początek XI w.	<i>Poznań</i> 1961, s. 152
–	–	–	–	XI–XIII w.	<i>Poznań</i> 1961, s. 156
–	–	–	I	XVIII–XIX w.	<i>Poznań</i> 2005, s. 303
–	–	–	I	1. połowa XV w.	<i>Poznań</i> 2005, s. 303
Uzbrojenie ochronne					
0,5	–	–	–	warstwa z XVII w.	<i>Poznań</i> 1974, s. 120

Dwa kolejne groty strzał wykonano z rogu; mają one formę stożkowatych tulejek, spiczasto zakończonych. Pierwszy z nich (nr kat. 25), o długości około 5 cm¹, zdobiony jest dwoma pasami trójkątów. Ponadto u podstawy ma dwa przeciwległe otwory do nitów. Odkryto go w warstwie datowanej na wiek XV (Wiślański 1960, s. 41). Drugi egzemplarz – identyczny co do kształtu i ornamentu – odkryto w warstwie datowanej na XIII do XIV wieku (długość 4,3 cm; nr kat. 51). Podobny grot, tkwiący w zuchwie dzika, znaleziono na wyspie Wolin i datowano na X wiek (Cnotliwy 1958, s. 213).

Pozostałe cztery groty określono jako pozostałości bełtów, tj. strzał miotanych za pomocą kuszy (nr kat. 28, 29, 53, 58). Dwa okazy, o długości 7,7 cm (nr kat. 29) i 7,6 cm (nr kat. 58; ryc. 1: 1), reprezentują typ I według A. Nadolskiego, tj. groty z tulejką. Pierwszy z nich, silnie skorodowany, zalegał w warstwie datowanej na lata 1270–1300 (Niesiołowska, Perzyńska, Żak 1960, s. 130), drugi natomiast spoczywał na wtórnym złożu, w nowożytnym wkopie. A. Nadolski (1954, s. 65) datuje ten typ grotów na okres pomiędzy XII a XVI wiekiem.

Następne dwa egzemplarze to groty z trzpieniem (typ II), znacznie krótsze od poprzednich. Pierwszy z nich (nr kat. 28), o długości 4,6 cm, znajdował się w warstwie uformowanej w latach 1300–1500 (Niesiołowska, Perzyńska, Żak 1960, s. 130), drugi zaś (nr kat. 53), o długości 3,5 cm, pozyskano z warstwy datowanej na 2. połowę XII wieku lub przełom XIII i XIV wieku (Nowak 1974, s. 106).

Ostatnią kategorię broni miotającej wydzielono z pewnym wahaniem. Należą do niej dwa kamienne przedmioty odkryte w sąsiedztwie kościoła NMP, zapewne stanowiące pociski do procy. Są to niewielkie otoczaki, które wystąpiły w obrębie wczesnośredniowiecznych warstw kulturowych o niewielkim stopniu kamienistości. Pierwszy z nich (nr kat. 57) ma owalny kształt, wymiary 3,1 × 3,4 cm i wagę 43,9 g. Drugi okaz (nr kat. 59) jest nieco mniejszy (2,5 × 2,9 cm) i waży 23,6 g. Pociski do proc należą do znalezisk bardzo rzadko wyodrębnianych w materiale archeologicznym. Trudno jednak na tej podstawie przesądzać o niewielkiej popularności tej prostej, a przy tym bardzo skutecznej broni (Wrzesiński 2000). Przedmioty te prawdopodobnie pozostają po prostu nierozpoznane w trakcie badań².

Broń palna

Znaleziska tej kategorii uzbrojenia są niezwykle rzadko wykazywane w opracowaniach archeologicznych. Wynika to z faktu, że do niedawna były one konsekwentnie pomijane przez badaczy jako „zbyt młode”, a przez to „niewarte zainteresowania”. Ponadto wiele z nich zapewne spoczywa w magazynach

¹ Autor publikacji nie podaje wymiarów, długość odczytano z ryciny.

² Autorzy zdają sobie sprawę, że taka interpretacja tych przedmiotów jest wysoce hipotetyczna, jednak pominięcie ich w niniejszych rozważaniach nie wydawało się właściwe.

muzealnych jako przedmioty nieokreślone³. Na terenie Ostrowa Tumskiego zarejestrowano dziewięć egzemplarzy skałek muszkietowych – tzw. flintów (nr kat. 65–71, 74, 75; ryc. 1: 7). Wszystkie pochodzą z badań archeologicznych prowadzonych w latach 1999–2005. Skałki wykonywano zwykle z wiórów krzemienych o szerokości 1,7–3,1 cm, dzielonych na kwadratowe lub prostokątne kawałki, których krawędzie następnie załuskiwano. Niektóre okazy noszą ślady silnego zużycia, ich krawędzie pracujące są pogruchotane w wyniku uderzeń o twardą powierzchnię żelaznego krzesiwa. Niewykluczone zresztą, że niektóre z nich mogły służyć wyłącznie do krzesania ognia. W omawianej grupie nie udało się oddzielić flintów z zamków kołowych od tych używanych w zamkach skałkowych, co na obecnym etapie uniemożliwia ich ściślejsze datowanie. Wszystkie okazy zalegały w warstwach przemieszanych, zawierających zarówno materiały wczesnośredniowieczne, jak i późniejsze, po XIX wiek. Poprzestać należy zatem na datowaniu skałek na XVI do XIX wieku (Żygulski 1982, s. 161).

Ołowiane kule do broni ładowanej odprzodowo reprezentowane są przez trzy egzemplarze. Jedną z nich (nr kat. 64), o średnicy 1,2 cm i wadze 10,1 grama odkryto w obrębie XX-wiecznej podsypki pod bruk, natomiast drugą wybrano z hałdy podczas zasypywania wykopów (średnica 1,2–1,3 cm, waga 13 g; nr kat. 74). Trzeci egzemplarz (nr kat. 77), o średnicy 1,47 cm i wadze 13,9 g odkryto w piwnicy Akademii Lubrańskiego, pod posadzką datowaną na 2. połowę XVIII wieku. Ponadto w jednym z grobów na cmentarzu przy kościele NMP znaleziono zniekształcony fragment ołowiu, być może kulę kartaczową o wadze 41,85 g. Cmentarzysko datowane jest dość szeroko, na XV do XVIII wieku (Antowska-Gorączniak, Sikorski, Pawlak, Wawrzyniak 2003, s. 64).

Bardzo interesującym znaleziskiem, nie notowanym dotąd w materiałach archeologicznych, jest kapiszon, odkryty w sąsiedztwie kościoła NMP (nr kat. 73). Miedziany kapturek o średnicy 0,7 cm i wysokości 0,6 cm nosi wyraźny ślad kominka odcisnięty silnym uderzeniem kurka. Przyjmuje się, że kapiszon wynaleziono niezależnie w kilku miejscach w 2. dekadzie XIX wieku (Hartink 2004, s. 54).

Ostatnie trzy przedmioty związane z bronią palną zapewne pochodzą z ostatniej wojny, mianowicie odłamek nieokreślonego pocisku (nr kat. 63), również nieokreślona łuska naboju⁴ (nr kat. 62) i pocisk najprawdopodobniej do karabinu Mauser z końca XIX lub z 1. połowy XX wieku⁵ (nr kat. 61; Hartink 2004, s. 110).

³ W niniejszym opracowaniu pominięto szklane i kamienne kulki, niekiedy uchodzące za pociski do broni palnej (Olczak 1987, s. 42–44).

⁴ Naboje zespolone, a więc zaopatrzone w łuski wchodzą w użycie w 2. połowie XIX w. (Hartink 2004, s. 24–26).

⁵ Autorzy publikacji uznali przedmiot za nieokreślony (Niesiołowska, Perzyńska, Żak 1960, s. 132) i podali jego średnicę jako 0,6 cm, jednak pocisk jest w kształcie identyczny z pociskiem karabinu Mauser, kaliber 7,9 mm, zapewne więc nastąpił jakiś błąd przy pomiarze.

Ostrogi

W obrębie poznańskiego grodu pozyskano 14 ostróg, z których dwie są na tyle zniszczone, że nie można określić ich przynależności typologicznej (nr kat. 83, 92; ryc. 1: 6). Jedną z nich (nr kat. 83) stanowi znalezisko luźne (Hensel, Niesiołowska, Żak 1959, s. 43), drugą natomiast znaleziono w warstwie X-wiecznej.

Dalsze trzy okazy zaklasyfikowano do typu II, jednakże ze względu na stan ich zachowania nie określono odmiany; są to formy z piramidalnym bodźcem (nr kat. 79, 81, 82; Hensel, Niesiołowska, Żak 1959, s. 43). Jedną (nr kat. 79) znaleziono w warstwie uformowanej w XII i 1. połowie XIII wieku, pozostałe odkrywczy datują ogólnie na XI do XIII wieku (Hensel, Niesiołowska, Żak 1959, s. 43).

Jedną ostrogę o prostych ramionach i nieznacznie opuszczonym, zakończonym piramidalnie bodźcu zaliczono do odmiany 2 typu II (nr kat. 84). Odmiana ta datowana jest na XI wiek (Hilczerówna 1956, s. 47), jednak egzemplarz poznański wystąpił na wtórnym złożu (XVII do XVIII wieku; Żak 1959, s. 109). Na szyjce okazu stwierdzono ślady mosiądzu.

Odmiana 3 typu II reprezentowana jest przez dwie ostrogi (nr kat. 80, 89). Tę formę, charakteryzującą się nieznacznym wygięciem ramion, datuje się od XI do XIII wieku. Pierwsza z omawianych ostróg nie ma kontekstu archeologicznego (Hensel, Niesiołowska, Żak 1959, s. 43), druga zaś wystąpiła na wtórnym złożu, w warstwie datowanej na XVII/XVIII wieku (Dymaczewski 1961, s. 166).

Lakoniczny opis kolejnego okazu (Malinowska 1961, s. 63) pozwala jedynie na przybliżoną jego klasyfikację (nr kat. 88). Reprezentuje on odmianę 3 lub 4 typu II, które łącznie datowane są na okres od 2. połowy XI do XIV wieku (Hilczerówna 1956, s. 43–58). Egzemplarz ten odkryto w warstwie uformowanej w XIII wieku.

Trzy ostrogi (nr kat. 85, 86, 91) zakwalifikowano do odmiany 4 typu II – o silnie wygiętych ramionach, której chronologia przypada na 2. połowę XII i XIII wiek (Hilczerówna 1956, s. 43–58). Dwie pierwsze ostrogi wystąpiły na wtórnym złożu, w warstwach z XV wieku (nr kat. 85, 86; Wiślański 1960, s. 38, 39, 41), trzecia zaś w obrębie warstwy datowanej na XII i początek XIII wieku (Hilczerówna 1956, s. 140). Na szyjce jednej z tych ostróg zarejestrowano ślady srebrzenia (nr kat. 85).

Kolejny okaz (nr kat. 78; Hensel, Niesiołowska, Żak 1959, s. 43), na którym także zaobserwowano platerowanie srebrem, należy do odmiany 5 typu II, datowanej na XIII i 1. połowę XIV wieku (Hilczerówna 1956, s. 43–58). Zaginięcie dokumentacji uniemożliwia uściślenie jego chronologii.

Jedną ostrogę (nr kat. 87), z której zachowały się tylko fragmenty ramion oraz bodziec z gwiazdką, zaklasyfikowano do typu III, datowanego na koniec XIII do XIV wieku (Hilczerówna 1956, s. 63–69). Bodziec okazu zdobiony jest profilowaniem oraz srebrzeniem. Odkryto go w warstwie uformowanej w XVIII–XIX wieku (Niesiołowska, Perzyńska, Żak 1960, s. 153). Analogiczny okaz datowany na 2. połowę XIII i 1. połowę XIV wieku znaleziono we Wrocławiu (Wachowski 1999, s. 184).

Ostatni egzemplarz został określony przez Aleksandra Dymaczewskiego (1961, s. 170) jako współczesna ostroga kawaleryjska (nr kat. 90). Brak dokładniejszego opisu oraz ilustracji uniemożliwia ściślejszą klasyfikację okazu. Przedmiot odkryto w warstwie kształtującej się od wieku XVIII po współczesność.

Elementy rzędu końskiego

Pośród 10 wytworów należących do rzędu końskiego rozpoznano sześć wędzideł bądź ich fragmentów. Cztery okazy zaliczono do typu I według A. Nadolskiego (1956, s. 87–89; nr kat. 94, 95, 101, 102). Obejmuje on proste wędzidła dwuczłonowe, które zdaniem tego badacza stanowią formy całkowicie nieczułe chronologicznie, będące w użyciu także współcześnie. Egzemplarze tego typu zalegały w warstwach datowanych na koniec XIII wieku (nr kat. 94; Niesiołowska, Perzyńska, Żak 1960, s. 121) i wiek XIX (nr kat. 95; Niesiołowska, Perzyńska, Żak 1960, s. 121) oraz w warstwach z 1. połowy XV wieku (nr kat. 102) i z XVIII–XIX wieku (nr kat. 101; Wrzesiński 2005, s. 303). Dwa fragmenty wędzideł (nr kat. 98, 99), zalegające w warstwie z początku XI wieku, zachowały się w stanie niekompletnym (części kółek żelaznych), co uniemożliwia ich klasyfikację typologiczną (Dymaczewski 1961, s. 152).

Dwa dalsze znaleziska określono jako okucia uprząży. Jedno z nich to żelazny przedmiot w kształcie równoramiennego krzyża z wypukłym guzem pośrodku (nr kat. 97). Analogiczny egzemplarz pozyskano z cmentarzyska w Lutomierniku (XI wiek; Nadolski, Abramowicz, Poklewski 1959, s. 64). Okucie poznańskie znaleziono w warstwie uformowanej w 2. połowie XII wieku, jednakże zawierała ona znaczną ilość materiału ceramicznego z 1. połowy XI wieku (Malinowska 1961, s. 54). Drugie okucie wykonano także z żelaza (nr kat. 100). Ma ono ósemkowy kształt; zostało określone jako element łączący uździenicę z wędzidłem (Dymaczewski 1961, s. 156). Zarejestrowano je w warstwie datowanej na XI do XIII wieku.

Na posesji nr 17 znaleziono także niewielki, haczykowany żelazny przedmiot, zidentyfikowany jako okucie siodła (nr kat. 96). Podobny okaz, z dwoma kolcami, wykonany z brązu, odkryto na cmentarzysku w Lutomierniku (XI wiek; Nadolski, Abramowicz, Poklewski 1959, s. 57–59). Egzemplarz poznański zalegał w warstwie z końca XII–początku XIII wieku (Malinowska 1961, s. 60).

Kolejne okucie (nr kat. 93) zinterpretowano jako okucie uździenicy (Hensel, Niesiołowska, Żak 1959, s. 24, 25). Ma ono silnie rozszerzoną, wypukłą, migdałową formę, zdobione jest nieczytelnym ornamentem plastycznym i emalią. Zachowały się na nim cztery nity mocujące okucie do skórzanego zapewne podłoża. Na podstawie analogii węgierskich z IX wieku uznaliśmy je za import madziarski⁶. Okucie znaleziono w warstwie datowanej na 1. połowę XI wieku.

⁶ Mało czytelna ilustracja oraz brak dostępu do oryginału uniemożliwiły weryfikację tych ustaleń.

Uzbrojenie ochronne

Tę kategorię reprezentuje tylko jeden przedmiot – niewielka żelazna blaszka o długości 6,6 cm (nr kat. 103; Nowak 1974, s. 120), z półowalnymi wypustkami na jednym z dłuższych boków. Przypomina ona element pancerza tzw. lamelkowego, złożonego z niewielkich blaszek (lamelek) przynitowanych do skórzanego podłoża, do którego analogie można znaleźć na Rusi. Podobny pancerz odkryty między innymi w Nowogrodzie datowano na przełom XII i XIII wieku (Kirpičnikov 1971, s. 16, 17). Tego typu pancerze były w użyciu także na terenie Mazowsza w 1. połowie XIV wieku (Nowakowski 1991, s. 97). Lamelka poznańska wystąpiła w warstwie datowanej na XVII wiek. W tym przypadku interpretacja znaleziska jest dość problematyczna, trudno bowiem z całą pewnością określić, czy przedmiot ten pochodzi ze średniowiecznego pancerza i dostał się do XVII-wiecznej warstwy wtórnie, czy też może z nowożytnej już formy w typie bechtera lub juszmana. Brak ilustracji uniemożliwia pełniejszą analizę tego wytworu.

Militaria z Ostrowa Tumskiego odznaczają się dużą różnorodnością formalną i chronologiczną, co jest zjawiskiem charakterystycznym dla tego rodzaju stanowisk. Najliczniejszy ich zbiór dotyczy broni miotającej (40 egzemplarzy), na który składają się głównie wczesno- i późnośredniowieczne groty strzał, przy niewielkim udziale grotów bełtów i części kuszy. Drugą pod względem liczebności kategorię stanowią ostrogi (14 egzemplarzy) i elementy rzędu końskiego (10 egzemplarzy), zasadniczo także wczesnośredniowieczne. Pozostałe rodzaje uzbrojenia są reprezentowane przez kilka zaledwie okazów. Godną uwagi grupą jest broń sieczna (siedem egzemplarzy), w której na wyróżnienie zasługuje nóż bojowy, ze względu na stosunkowo wczesną chronologię (IX do X wieku) i kontekst kulturowy (domostwo), a także późnośredniowieczny miecz, jelec miecza i fragment głowni. Skromnie przedstawia się udział broni drzewcowej (sześć egzemplarzy), z której zaledwie jeden grot włóczni pochodzi z wczesnego średniowiecza, podobnie jak broni obuchowej (pięć egzemplarzy), na którą składają się wczesno- i późnośredniowieczne topory. Niemal zupełnie brak części uzbrojenia ochronnego (ewentualnie fragment lamelki). Natomiast warto odnotować pozyskanie elementów broni palnej (15 egzemplarzy), zwłaszcza skałek do muszkietów i kapiszona – znalezisk odosobnionych w materiałach archeologicznych.

Najliczniejszy i najbardziej zróżnicowany pod względem kategorii uzbrojenia zestaw militariów (55 egzemplarzy), wśród nich zwłaszcza okazów średniowiecznych, wydobyto z tzw. książęcej części wczesnośredniowiecznego grodu. Z pozostałych terenów grodu pozyskano ich znacznie mniej: z tzw. części katedralnej 29 egzemplarzy, z członu południowego 17 egzemplarzy, z członu północnego zaś zaledwie dwa egzemplarze, co wynika w dużej mierze z niewielkiego zakresu badań wykopaliskowych w jego obrębie. Taki rozkład znalezisk pozwala stwierdzić, że obszar grodu użytkowany przez dwór książęcy wyróżniał się w średniowieczu także pod względem obronnym, zaś potęga obwarowań tego wieloczłonowego założenia koresponduje z informacjami o jego militarnym potencjale, zawartym w źródłach pisanych.

Bibliografia

Źródła

- Anonim tzw. Gall – *Anonim tzw. Gall, Kronika Polska*, przekł. i oprac. R. Grodecki, Wrocław 1965.
- Thietmar – *Kronika Thietmara*, tłum. M. Jedlicki, Poznań 1953.

Literatura

- Abramowicz A., Nadolski A., Poklewski-Kozieł T., Wieczorek J.
2003 *Łęczyca wczesnośredniowieczna*, t. 3, Łódź.
- Antowska-Goraćznik O., Sikorski A., Pawlak P., Wawrzyniak P.
2003 *Cmentarze Ostrowa Tumskiego, Kronika Miasta Poznania*, t. 3, s. 40–71.
- Cnotliwy E.
1958 *Wczesnośredniowieczne przedmioty z rogu i kości z Wolina, ze stanowiska 4, Materiały Zachodnio-Pomorskie*, t. 4, s. 155–240.
- Dudak W., Kurasiński T.
2005 *Wczesnośredniowieczne torowane groty strzał znalezione na terenie Polski. Rekonesans badawczy*, *Archaeologia Historica Polona*, t. 15/1, s. 355–370.
- Dymaczewski A.
1961 *Badania w ogrodzie przy ul. Wieżowej 2–4 w Poznaniu w latach 1939, 1950–1953*, [w:] *Poznań*, t. 3, s. 139–229.
- Dzięciołowski E.
1974 *Badania archeologiczne na stanowisku 2 przy ul. Wieżowej na Ostrowie Tumskim w Poznaniu w 1961 r.*, [w:] *Poznań*, t. 4, s. 161–192.
- Gąsowski E. i J.
1970 *Łysa Góra we wczesnym średniowieczu*, Wrocław.
- Głosek M.
1973 *Znaki i napisy na mieczach średniowiecznych w Polsce*, Wrocław.
1984 *Miecze środkowoeuropejskie z X–XV w.*, Warszawa.
- Hartink A. E.
2004 *Encyklopedia broni dawnej*, Warszawa.
- Hensel W., Hilczer-Kurnatowska Z.
1980 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 5, Wrocław.
- Hensel W., Niesiołowska A., Żak J.
1959 *Badania na placu katedralnym w 1938 r.*, [w:] *Poznań*, t. 1, s. 13–57.
- Hilczerówna Z.
1956 *Ostrogi polskie z X–XIII wieku*, Poznań.
- Kaczmarczyk Z.
1988 *Powstanie i rozwój grodu*, [w:] *Dzieje Poznania do roku 1793*, red. J. Topolski, t. 1, Warszawa–Poznań, s. 57–71.

- Kirpičnikov A. N.
1971 *Drevnerusskoje orużije*, t. 3, Leningrad.
- Łęga W.
1930 *Kultura Pomorza we wczesnem średniowieczu na podstawie wykopalisk*, Toruń.
- Malinowska M.
1961 *Badania na stanowisku Ostrów Tumski 17 w Poznaniu w latach 1953–1954*, [w:] *Poznań*, t. 3, s. 7–137.
- Michalak A.
2004 *Kord czy nóż bojowy? Uwagi o recepcji pewnej kategorii uzbrojenia plebejskiego na ziemiach polskich, na marginesie znaleziska z Żar*, Biblioteka Archeologii Środkowego Nadodrza, z. 2, Zielona Góra, s. 332–346.
- Nadolski A.
1954 *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Łódź.
- Nadolski A., Abramowicz A., Poklewski T.
1959 *Cmentarzysko z XI w. w Lutomierniku pod Łodzią*, Łódź.
- Niesiołowska A., Perzyńska M., Żak J.
1960 *Badania na posesji Ostrów Tumski 13 w latach 1950–1953*, [w:] *Poznań*, t. 2, s. 67–219.
- Nowak A.
1974 *Badania wykopaliskowe w ogrodzie arcybiskupim na Ostrowie Tumskim w Poznaniu w latach 1960–1961*, [w:] *Poznań*, t. 4, s. 75–144.
- Nowakowski A.
1991 *Uzbrojenie średniowieczne w Polsce (na tle środkowoeuropejskim)*, Toruń.
- Olczak J.
1987 *Szkoło w późnośredniowiecznych i nowożytnych militariach*, Szkoło i Ceramika, nr 2, s. 42–44.
- Oakeshott R. E.
1964 *The Sword in the Age of Chivalry*, New York–Washington.
- Petersen E.
1939 *Der ostelbische Raum als germanisches Kraftfeld*, Leipzig.
Poznań
- 1959 *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. 1, red. W. Hensel, Warszawa–Wrocław.
1960 *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. 2, red. W. Hensel, Wrocław–Warszawa.
1961 *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. 3, red. W. Hensel, Wrocław–Warszawa.
1974 *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. 4, red. W. Hensel, J. Żak, Wrocław–Warszawa.
- 2005 *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. 5, red. H. Kóćka-Krenz, Poznań.
- Rajewski Z.
1937–1939 *Wielkopolskie cmentarzyska rządowe okresu wczesnohistorycznego*, Przegląd Archeologiczny, t. 7, s. 28–85.
- Rutkowski L.
1906 *Cmentarzyska rządowe w Rostkowie, Strzeszewie, Wierzbicy, Żochowie, Blichowie i Rogowie badane przez śp. Franciszka Tarczyńskiego*, Światowit, t. 7, s. 39–43.

- Unverzagt W.
1936 *Zantoch. Ein Burg in deutschen Osten*, Leipzig.
- Wachowski K.
1999 *Militaria*, [w:] *Ze studiów nad życiem codziennym w średniowiecznym mieście. Parcele przy ulicy Więziennej 10–11 we Wrocławiu*, Wratislavia Antiqua, t. 1, red. C. Buško, J. Piekalski, Wrocław, s. 183–186.
- Wiślański T.
1960 *Badania wykopaliskowe w Poznaniu na posesji Ostrów Tumski 11 w roku 1948*, [w:] *Poznań*, t. 2, s. 7–65.
- Wrzesiński J.
2000 *Theutonici fundas cum lapidibus rotabant – proca broń zapoznana*, *Studia Lednickie*, t. 6, s. 125–140.
- Wrzesiński K.
2005 *Średniowieczne i nowożytne wyroby żelazne ze stanowiska Ostrów Tumski 9/10 w Poznaniu*, [w:] *Poznań*, t. 5, s. 265–342.
- Żak J.
1959 *Badania w ogrodzie przy ulicy Ostrów Tumski 10 w 1946 r.*, [w:] *Poznań*, t. 1, s. 81–129.
- Żygulski Z. jun.
1982 *Broń w dawnej Polsce*, Warszawa.

MILITARY ACCESSORIES FROM OSTRÓW TUMSKI IN POZNAŃ

Summary

Military accessories from Ostrów Tumski in Poznań are highly variable as regards their form and chronology, which is typical for this kind of sites. The most common are throwing weapons (40 specimens), mainly early and late medieval arrowheads in addition to a small number of cross-bow arrowheads and fragments of cross-bows. The second most common category comprises spurs (14 specimens) and elements of horse armour (10 specimens), mostly early medieval in date. Remaining kinds of weaponry are represented by individual items only. Of particular significance are side arms (7 specimens) due to their early chronology (9th–10th century AD) and cultural context (household). They comprise a combat knife as well as the late medieval sword, sword hilt, and pommel fragments. A poorly represented are spearshaft weapons (6 specimens) – only one spear arrowhead is dated to the early medieval period. The same applies to club weapons (5 specimens), composed of early and late medieval axes. Elements of protective weaponry (except for a fuze fragment) are hardly present. However, it is worth stressing a discovery of small pieces of fire-arms, such as musket flints and a firing cap, otherwise very uncommon in archaeological materials.

The richest assemblage of military accessories (55 specimens), in particular late medieval objects, was discovered in the so-called princely part of the early medieval stronghold. Remaining parts of the stronghold were poorer in these discoveries. These comprised 29 specimens from the cathedral part, 17 specimens from the southern part of the complex (Zagórze, 17 Wieżowa Street), and only 2 specimens from its northern

part (1 Lubrański Street site). A small number of these objects in the latter context is due to a limited scale of excavations in this area. A revealed distribution of these specimens indicates that a part of the stronghold used as a princely quarter played also a significant defensive role and a large scale of these fortifications is corroborated by accounts on its military potential known from written sources.